

ФЕДІР ШЕВЧЕНКО: ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ 1972–1995 (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Життєвий шлях та творча біографія українського історика Федора Шевченка (1914–1995) опосередковані особливостями розвитку українського суспільства радянської і пост-радянської доби. Інерції ліберальних змін, започаткованих “хрущовською відлигою” вистачило ще на декілька років після усунення від влади їх ініціатора – до початку 70-х. 1972 рік став початком погрому української культури, відомого під терміном “маланчукізм”. Період життя вченого, започаткований цією датою, тісно пов’язаний з Інститутом історії – установи, де він працював до кінця свого життя.

Після звільнення з посади директора Інституту археології, де Шевченко працював з 1968 р. він був призначений на посаду старшого наукового співробітника відділу історії феодалізму Інституту історії АН УРСР¹. Призначення професора, доктора історичних наук, член-кореспондента АН УРСР на таку низьку посаду було ще одним із засобів покарання колишнього директора. Втім повністю звільнити вченого з академії не наважувалися аби не зашкодити її іміджу закордоном.

На час повернення Ф. Шевченка до інституту, з нього були звільнені провідні співробітники, які розробляли проблеми раннього нового часу української історії, погляди яких різнилися від офіційних позицій (О. Апанович, О. Компан та ін.).

Піддалася змінам і структура інституту, яка цілком підпорядковувалася підготовці багатотомної “Історії Української РСР”². Цей проект був започаткований ще в 1969 р., але дійсна робота над ним розпочалася в 1973 р. і була завершена до 1979 р. Замість запланованих десяти томів, світ побачило 8 томів у

десяти книгах. Згідно нової структури в інституті утворювалися нові структурні одиниці – сектори, але вони не входили до складу окремих відділів, а навпаки – один сектор об'єднував декілька відділів. Так, до сектору дожовтневого періоду входили відділи історії феодалізму, капіталізму та джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін, сектор історії соціалістичного будівництва об'єднував відділи історії Жовтневої революції, історії соціалістичного будівництва та історії Великої вітчизняної війни. Сектор розвинутого соціалізму включав відділи історії комуністичного будівництва, дружби народів СРСР та зарубіжної історіографії³. Така структура проіснувала до 1978 р., тобто приблизно до часу завершення написання “Історії Української РСР”.

За короткий час роботи Ф. Шевченка у відділі історії феодалізму навколо його особи не припинявся ажіотаж у зв'язку з відомими подіями 1972 р. Як згадує він у своєму щоденнику про події 1973 р. – фактичний початок роботи в інституті: “Думав, що все йде на спад, а воно живуче і може саме тепер починається нова хвиля. Доведеться ще пережити багато і не один місяць...”⁴. Дійсно за період роботи у відділі з вересня 1972 р. по жовтень 1974 р. Ф. Шевченко зіткнувся із значними труднощами. Його було фактично усунуто від можливості брати участь в роботі редколегії “Українського історичного журналу”, статті та рецензії вченого знімалися з друку, лунали звинувачення у зраді, через згадку його прізвища в одному з випусків “Радіо Свободи”⁵. На одному із засідань відділу розглядався другий і, як виявилось, останній випуск збірника “Середні віки на Україні”, було піддано різкій критиці ряд його статей, зокрема робота Ф. Шевченка “Про народ і класи-стани на Україні під час Визвольної війни 1648–1654 рр.” Зокрема, за “посилання без належної потреби на праці Грушевського”. Крім того піддавалася ревізії і робота історика як редактора видання⁶. Незважаючи на це, збірник був схвалений, однак невдовзі його зняли з продажу.

Про те, що переживав Ф. Шевченко в ті дні, може свідчити його запис у щоденнику від 14 вересня 1973 р. – тобто через рік після його зняття з посади. “Сьогодні рік як мене знову кинули

на Президії АН УРСР. Звільнили від попередніх обов'язків. А нові обов'язки стали дуже погані. Коли б знав, що таке буде, не допустив би цього. Покинув би з усім та з собою. А зараз обезсилів... Стільки пережити принижень. А як тяжко, коли один повинен все це переносити. Навіть сьогодні вдома ніхто не згадав про ці “роковини”... Як тяжко самому все переносити, хоч не для себе все робив. Та історичний досвід свідчить, що майже завжди так буває. Я не виключення. Хоч в деяких випадках хотілося бути виключенням у кращому відношенні”⁷.

У жовтні 1973 р. Ф. Шевченка було призначено виконуючим обов'язки завідуючого відділу історії феодалізму замість померлого В. Дядиченка. У своїй доповідній записці директору інституту А. Шевельову новий завідуючий виклав своє бачення стану вивчення історії феодалізму в Україні. Зокрема зазначалося, що за останні роки померли вчені, які гідно представляли цей напрямок історичних досліджень – І. Гуржій, І. Крип'якевич, В. Голобуцький, В. Дядиченко, І. Бойко, В. Романовський. Крім цього, відзначав автор записки, за останні п'ять років не було захищено жодної докторської дисертації по цьому періоду, не написано жодного монографічного дослідження, не видано жодного джерела. Такий стан Ф. Шевченко означив як катастрофічний. Шляхи подолання кризи вчений вбачав у формуванні колективу спеціалістів, які б досліджували історію феодалізму, варто також вести пошук талановитих аспірантів, скласти перелік перспективних тем для дослідження, активно використовувати спадщину дореволюційних істориків, зокрема О. Левицького, Д. Яворницького⁸. Втім ці пропозиції не були реалізовані. Відділу для розробки часто давалися кон'юнктурні теми на кшталт “Історичні зв'язки і дружба українського і російського народів”.

В рамках роботи відділу історії феодалізму Ф. Шевченко активно працював над редагуванням багатотомних видань – “Історії міст і сіл Української РСР”, “Історії Української РСР”. До останньої були також підготовлені розділи про формування української народності, соціально-економічні та політичні відносини в роки Визвольної війни (у співавторстві з К. Стецюк), “Возз'єднання України з Росією – акт великого історичного єднання” (у співавторстві з В. Борисенком).

В той же час “за минулі гріхи” завідуючий відділом перебував під пильним контролем. Директор інституту, згідно інформації щоденника Ф. Шевченка, у справах відділу говорив із співробітниками відділу, ігноруючи завідуючого⁹. До того ж від співробітників відділу до директора та в ЦК КПУ відсилались анонімні та звичайні листи із звинуваченнями на адресу Ф. Шевченка. Один із таких він наводить у своєму щоденнику. Ми прочитаємо повністю цей документ аби проілюструвати атмосферу, в якій доводилося працювати істориком, та певним чином відобразити елементи ментальності, що були притаманні окремим представникам наукового середовища. “В Інституті історії АН УРСР відділ історії феодалізму очолює Федір Павлович Шевченко, який в минулому розвалив наукову роботу в Інституті археології, проповідував ідеї українського буржуазного націоналізму, деспотично переслідував своїх противників, спирався на групу некваліфікованих співробітників, щоденно випивав і т.д. За негідну діяльність він був знятий з посади директора. На Секретаріаті ЦК КП України йому винесено сувору догану і заборонено в майбутньому займати керівні посади. Чимало праць Шевченка знято з користування, як антинаукові і шкідливі. Повністю відкинув попередній проспект багатотомної історії і написав свій проспект. Створив свою групу, в якій об’єднав нероб і людей сумнівних. Шевченко разом з Котляром проповідує буржуазно-націоналістичну концепцію про існування української народності з XV ст., а Київська Русь оголошується ним українською державою. За науковим планом Інституту в 1973 р. мав написати ряд §§ та розділи. Але не виконав жодної роботи. Це прямий злочин, якого потрібно судити і вигнати з партії. Протягом року Шевченко запевняв дирекцію, що розділи про Запоріжжя буде писати Володимир Голобуцький. Але обманював дирекцію. В кінці року Шевченко доручив писати розділ про козацтво Гапусенко. Шевченко навмисно зволікає доопрацювання розділу Гуслистого. З особистої ініціативи Шевченко дозволив йому протягом 6 місяців писати власну роботу. Зловживає Шевченко своїм становищем, щоб чинити розправу над тими, хто критикував його націоналістичні погляди. Зірвав дискусії намічені в плані Інституту. Веде себе у

відділі як деспот, роз'єднав відділ на два табори. Робота над I–II томами фактично уже зірвана, а Шевченка це не турбує. Він діє за принципом – чим гірше, тим краще. У своїх працях Шевченко не дає глибокої критики ідеям українського буржуазного націоналізму. А в багатьох працях має місце буржуазно-націоналістична концепція (про походження української народності, українського козацтва і т.д.). Під час редагування УГЖу він всіляко ухилявся від друкування статей, в яких критувались буржуазно-націоналістичні фальсифікації. Сам Шевченко – син куркуля-жандарма царської охоранки і приховує своє походження. Одружений він на дочці крупного капіталіста. Тесть живе в США, великий мільонер, запеклий сіоніст, непримиримий ворог Радянського Союзу. Шевченко підтримує з ним нелегальні зв'язки через українських буржуазних націоналістів Пеленського та ін. Щорічно його тесть висилає з США, Канади та інших імперіалістичних країн різну літературу, періоду. Серед українських буржуазно-націоналістичних істориків США, Канади, ФРН, Франції та інших імперіалістичних країн Шевченко користується великим авторитетом. Багато його робіт частково або повністю надруковані у виданнях українських буржуазних націоналістів Вони широко посилаються на його праці. Різні українські буржуазні націоналісти, коли прибувають у Київ із Заходу, завжди намагаються особисто познайомитися з Шевченком і подарувати йому свої праці. Шевченко часто одержує книги і газети з імперіалістичних країн. Безумовно, що значна частина їх висилається його тестем та різними націоналістами з якими підтримує різні зв'язки. Особиста бібліотека Шевченка наповнена буржуазно-націоналістичною літературою, яку він широко використовує в своїх роботах”¹⁰.

Листи такого змісту були непоодинокі і якими б абсурдними не були звинувачення, висунуті в них, Ф. Шевченко змушений був виправдовуватися і писати пояснювальні записки у ЦК¹¹.

“На горі” також не забували про провини Ф. Шевченка. в 1974 р. був підготовлений проект доповіді В. Маланчука для виступу перед партактивом Київської області, в якому знову після двох років актуалізувалася справа директора інституту археології Ф. Шевченка, який “протиставив себе колективу,

допустив політичну короткозорість та націоналістичні викривлення”¹².

Звичайно, подібна атмосфера не сприяла науковій діяльності Ф. Шевченка. Він змушений був написати заяву про звільнення з посади в.о. завідуючого відділу історії феодалізму. У своїй заяві таке рішення він аргументував слабким здоров'ям. У щоденнику цей випадок прокоментував таким чином: “Находжусь у підвішеному стані і кожен негідник мене хоче розхитати”¹³. Такий “підвішений стан” відбився певним чином і на його науковій позиції. Вчений змушений був змінювати власні переконання під тиском обставин, що склалися. Так, на відомому закритому засіданні вченої ради інституту історії по обговоренню статті М. Брайчевського “Приєднання чи возз'єднання”, яка викликала широкий резонанс в наукових і партійних колах республіки а також закордоном¹⁴. Лейтмотивом цієї статті була теза про приєднання України до Московського царства в 1654 р. та колоніальний характер їхніх подальших взаємин. Ф. Шевченко, який в своїй кандидатській дисертації “Російські воеводи в містах Лівобережної України в другій половині XVII ст.” та в монографії “Політичні та економічні відносини України та Росії в першій половині XVII ст.” обстоював термін “приєднання” та ряд інших принципів, присутніх і в роботі М. Брайчевського, піддав критиці його твердження. “Як розуміти таку дивну метаморфозу?” – написав згодом М. Брайчевський. Втім, згідно спогадів відомого вченого-археолога І. Винокура, М. Брайчевський, якому Ф. Шевченко багато допомагав, перебуваючи на посадах директора інституту археології, головного редактора “Українського історичного журналу”, дуже добре розумів набір обставин, які змушували Ф. Шевченка змінювати свою позицію і ніколи його не засуджував за це.

Ф. Шевченку пропонували зняти обов'язки завідуючого відділом, залишившись його співробітником, однак він наполіг на переході до іншого відділу. Його було призначено старшим науковим співробітником у відділ дружби народів СРСР, де він пропрацював до 1978 р.

Проблематика, якою займався цей відділ, мала як заідеологізований так і певною мірою універсальний характер. Серед

розроблюваних тем була – “Советский народ – единая историческая общность”¹⁵. В її рамках Ф. Шевченко мав можливість реалізувати теми “Українсько-білоруські відносини в XVII–XVIII ст.”, “Українсько-молдавські зносини в XIV–XVII ст.” По останній темі він опублікував розділи в колективній монографії¹⁶.

Навіть після звільнення з посади завідуючого Ф. Шевченка не полишали в спокої. Від нього вимагали “покаяльної статті”, де мали бути вказані всі власні помилки. Він відмовився, послаючись на свій науковий доробок, в якому міситься повний виклад його дослідницьких та суспільно-політичних принципів¹⁷. До ЦК продовжували надходити анонімки, в яких, крім іншого, вказувалося на націоналістичні мотиви в текстах Ф. Шевченко, написаних для “Історії Української РСР”. Згадувалося також недбале керівництво відділом¹⁸.

Наприкінці 1977 р. почався тривалий бюрократичний процес зняття з Ф. Шевченко партійної догани, отриманої п’ять років тому, яка змінила особисте та професійне життя вченого. Закінчився цей процес лише в 1979 р. постановою ЦК КПУ “про зняття партійного стягнення...”¹⁹. Не випадково 1979 рік приніс таку зміну в життя історика. Адже вкінці 70-х – на початку 80-х рр. в Україні сталися певні ідеологічні зрушення в бік лібералізації, певним чином пов’язані з відставкою в 1979 р. секретаря ЦК КПУ з ідеології В. Маланчука. Послабився контроль за гуманітарними установами, почали друкувати твори раніше заборонених авторів – В. Симоненка, Л. Костенко, Л. Кисельова²⁰.

Після зняття партійного стягнення Ф. Шевченка наче перевіряли на лояльність, доручивши йому інспектувати в складі київського міського партії діяльність партійної організації історичного факультету Київського державного університету.²¹

В 1978 р. Ф. Шевченка було призначено керівником не структурної групи з історичної географії та картографії відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін. Фактично він повертається до проблематики, яку розробляв на межі 60–70-х рр. Дослідження проблем картографії, на думку І. Колесник, варто сприймати як “захисну реакцію” на процеси

подальшої провінціалізації та маргіналізації української історичної науки. В умовах ідеологічної реакції та адміністративного тиску ідея історичного атласу, тобто “історії в картах” мала продуктивний характер і мусила відтворити синтетичний погляд на історію України. Ф. Шевченко був впевнений, що картографічними методами можна вивчати історичний процес як єдине ціле²².

Протоколи засідань та плани роботи відділу відображають активний організаційний процес по підготовці історичного атласу України, що включав в себе визначення принципів його створення, окреслення переліку карт, підбір корпусу необхідних джерел²³.

О. Маркова – головний редактор історичного атласу, яка входила до складу групи, очолюваної Ф. Шевченком, у своїх спогадах відмічала справжній організаторський талент її керівника, його вміння працювати з колективом. “Ф. Шевченко, – згадує вона, часто приносив крадькома праці М. Грушевського, В. Антоновича, В. Кубійовича, С. Рудницького, кажучи: “Ці роботи потрібно обов’язково знати головному редактору Атласу історії України, щоб підправляти наших авторів, але посилатися на них не слід”²⁴.

У 1982 р. в структурі відділу джерелознавства й допоміжних історичних дисциплін був утворений сектор історичної географії та картографії, керівником якого призначено Ф. Шевченка²⁵. Він його очолював до 1987 р., після чого був звільнений через досягнення граничного віку для зайняття керівної посади²⁶. За ці роки проводилася динамічна робота з підготовки атласу, у результаті якої вже в 1986 р. був готовий і переданий до типографії його макет. Втім робота по публікації затримувалась спочатку через технічні причини та деякі доопрацювання, потім через нестачу коштів, згодом вже в 90-х рр. його зміст та концепція застаріли та вимагали переробки.

Окрім роботи, пов’язаної зі створенням історичного атласу Ф. Шевченко розробляє тематику краєзнавства, “за допомогою якого, в умовах радянської дійсності конструювалася цілісна картина української історії” із сукупності регіональних історій²⁷. Ф. Шевченко, зокрема пише статті по історії Поділля, Буковини, тобто країв безпосередньо пов’язаних з його біографією.

На початку 80-х рр. в українському суспільстві поглибилися “інерційні тенденції”, що прийшли на зміну певному відродженню культурного життя за часів “відлиги”. В інституті історії напрямки історичних досліджень були доволі абстрактними і тісно прив’язаними до загальносоюзної тематики. Наприклад, “Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції і побудова соціалізму в СРСР”, “Етнічна історія і сучасне націотворення”, “Зовнішня політика КПРС і радянської держави” та ін. Історія України не згадується як об’єкт досліджень²⁸. В 1986 р. для інституту було визначено ще один великий проект – підготовка п’яти томної “Історії класів та соціальних верств УРСР”, яка була частиною союзного проекту. “Історія” мала показати закономірність прогресу станів та класів до соціалістичного суспільства²⁹.

В той же час інститут не оминули зміни, що мали місце на найвищому союзному рівні. Це, зокрема, стосується пов’язаних з приходом до влади Ю. Андропова гіперболізованих заходів по підвищенню трудової дисципліни, які ставали до порядку денного кожного з відділів в тому числі й відділу, де працював Ф. Шевченко³⁰.

У 80-х рр. співробітники інституту історії, так само як і історики всієї України, були залучені в розробці чергових ювілейних дат. Йдеться про 1500-річчя Києва та 325-річний ювілей Переяславської Ради. Ф. Шевченко в цей період також пише численні статті із визначених тем. В цілому, його науковий доробок за початок – середину 80-х рр. значну частину робіт, опублікованих в енциклопедіях та інших багатотомних виданнях.

В цей же час Ф. Шевченко бере активну участь в науково-організаційній роботі. Він був членом багатьох наукових та громадських організацій. Зокрема, Наукової ради по історії АН СРСР, Наукової ради по історичній географії та картографії АН СРСР, Наукової ради Головного архівного управління УРСР, Українського комітету по вивченню і розповсюдженню слов’янських культур, Ономастичної комісії АН УРСР, Координаційної ради по краєзнавству АН УРСР, Міжнародного комітету славістів, Археографічної комісії АН УРСР, також був головою

наглядової комісії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Державної комісії Київського державного університету³¹. Крім цього він був відповідальним редактором “Історико-географічного збірника”, членом редколегії “УІЖу”. Ф. Шевченко на засіданнях відділу піднімав питання про відновлення заборонених збірників “Історичні джерела та їх використання”, “Історіографічні дослідження в Українській РСР”³².

Стенограми засідань відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін ілюструють високу ерудицію Ф. Шевченка та його ґрунтовну обізнаність в проблемах допоміжних історичних дисциплін. Він виступав в активних обговореннях статей, дисертацій по геральдиці, генеалогії, нумізматиці, ономастики, джерелознавства. Вчений брав участь у наукових конференціях, в тому числі й міжнародних (зокрема, Міжнародному конгресі ЮНЕСКО, що відбувся в Києві в 1979 р.)³³.

Висвітлення діяльності Ф. Шевченка в Інституті історії України буде неповним, якщо не згадати ще один її аспект – підготовку наукових кадрів, участь в роботі спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій в якості офіційного опонента³⁴. В цілому за свою наукову кар'єру Ф. Шевченко підготував 7 докторів і 60 кандидатів наук. Значна частка цих захистів проходила в Інституті історії. Якщо прослідкувати тематику робіт, що захищались в цій установі під керівництвом Ф. Шевченка, то близько 80% з них написані на теми пов'язані з історією України XVI-XVIII ст., історіографією та спеціальними історичними дисциплінами. Серед його аспірантів були В. Смолій, Г. Боряк, Н. Шип, Ф. Шабульдо, Н. Герасименко та багато інших відомих нині істориків. Загалом, за спогадами спогадів М. Дмитрієнко, Ф. Шевченко так чи інакше допоміг більше сотні науковцям знайти свій шлях у науці.

За період 1946–1995 рр. Ф. Шевченко 60 разів виступав офіційним опонентом під час захисті в інституті історії. Аналіз назв захищених дисертацій дозволяє виділити декілька тематичних блоків: Велика Вітчизняна війна, події громадянської війни, середньовічна та ранньомодерна історія України, історіографія та спеціальні історичні дисципліни, історія слов'янських народів та західноукраїнських земель у XIX ст. Тематика дисер-

тацій, на захисті яких Ф. Шевченко виступав офіційним опонентом, певним чином залежала від його професійної діяльності. Так в 40-х рр., працюючи в Комісії по вивченню історії Великої Вітчизняної війни, він опонував дисертації на цю ж тему, в 50-х рр. – під час роботи у відділі історії країн народної демократії, – тематика була більше пов’язана з історією слов’янських країн, західноукраїнських земель за часів імперії Габсбургів. З 1968 р., коли вчений став очолювати відділ спеціальних історичних дисциплін, відповідно змінилася і тематика робіт. Найтяжчий період біографії вченого (1973–1979 рр.), пов’язаний зі звільненням з інституту археології за ідеологічним формулюванням та компанією по його дискредитації, яскраво відобразився на інтенсивності опонування. За цих сім років Ф. Шевченка лише один раз в інституті історії було запрошено бути офіційним опонентом. Очевидно здобувачі просто боялися пов’язувати свою наукову кар’єру з “опальним” істориком. І лише з 1980 р., коли було офіційно знято партійні стягнення він знову з колишньою інтенсивністю брав участь в засіданнях вченої ради як опонент.

Слід відзначити, що Ф. Шевченко, принаймні в інституті історії, ніколи не опонував відверто кон’юнктурним роботам на теми історії партії та соціалістичного будівництва, навпаки брався за більш “небезпечні” періоди Середньовіччя, раннього нового часу, дорадянської історіографії. У зв’язку з останньою, варто навести приклад один з яскравих прикладів, коли вчений погодився бути офіційним опонентом на захисті дисертації Ю. Пінчука про творчість М. Костомарова, коли це відмовилися зробити інші науковці через “крамольність” самої тематики дисертації, звинуваченні її автора у ревізіонізмі із негласною забороною друкувати його роботи в провідних фахових часописах.

З кінця 80-х рр. на хвилі ліберальних змін в радянському суспільстві, в інституті історії починають організовуватися круглі столи, дискусійні клуби, в яких обговорюються різні контраверсійні теми української історії, зокрема актуальні проблеми середньовіччя та раннього нового часу, доба української революції 1917–1921 рр., період 20–30 рр. ХХ ст.³⁵

В 1990 р. інституту повертається його стара назва – Інститут історії України. Однак і надалі існує практика узгодження інститутських дослідницьких тем із загальносоюзною тематикою. В цьому році вперше в історії інституту його співробітники обговорювали концепцію розвитку АН УРСР³⁶.

Ф. Шевченко був активним учасником та організатором якісно нових процесів у вітчизняній історичній науці. Він став одним з фундаторів Археографічної комісії при АН УРСР, відновленої в 1987 р. В рамках якої працював над виданням Зборівського реєстру 1649 р., опублікований в 1995 р. В планах вченого було також наукове видання “Історії Русів”, якому не судилося бути здійсненим³⁷.

Наприкінці 1990 р., також вперше в історії інституту науковці обговорювали дослідницькі плани, долучившись до розробки “Республіканської програми розвитку історичних дисциплін, поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР”³⁸. Ця програма передбачала докорінні зміни у дослідженнях вітчизняної історії, відкриття нових напрямків, вивчення раніше “закритих” тем, перевидання творів із спадщини української історичної думки, документальних джерел. В 1991 р. вперше були сформовані оригінальна тематика, над якою працювали співробітники інституту історії України, яка не мала потреби узгоджуватись із загальносоюзними науковими планами. Йдеться про теми “Історія України в контексті світової цивілізації”, “Етапи формування української державності”, “Джерела історії України та спеціальні історичні дисципліни”³⁹. Останню тематику розробляли співробітники відділу джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, де працював і Ф. Шевченко. З реорганізацією відділу і утворенням на його базі відділу історіографії та спеціальних історичних дисциплін Ф. Шевченко стає в ньому головним науковим співробітником. Після утворення в 1994 році відділу української історіографії вчений працює в його структурі, розробляючи тему “Шляхи розвитку української історіографії (початок ХІХ – 90-і роки ХХ ст.)”⁴⁰.

Помер Федір Павлович Шевченко 1 листопада 1995 року.

Більше двадцяти років пропрацював в Інституті історії України після звільнення з посади директора. В цьому часовому

відтинку можна виділити періоди 70–80-х рр., який можна умовно означити як “покарання”⁴¹ або “тимчасової особистої поразки”⁴². Цей період, окрім ідеологічних переслідувань, що, безперечно негативно позначилися на науковій діяльності вченого, відмічено і активною участю Ф. Шевченка в розробці актуальних тем вітчизняної історії. Йдеться про його роботи в галузі історичної картографії, краєзнавства, дослідження міжнародних зв’язків України доби середньовіччя та раннього нового часу. На жаль, Ф. Шевченку мало довелося проявити свою діяльність в умовах відсутності ідеологічного тиску на історичну науку (кінець 80-х – 90-ті рр.). Однак, за цей короткий період він видав Зборівський реєстр 1649 р. – важливе джерело для вивчення історії України XVII ст., сприяв розробці принципів та перспектив роботи Археографічної комісії в цілому. В історика з’явилась можливість по-новому підійти до аналізу раніше розроблюваних проблем, зокрема “Історії Русів”, вивчення творчості та біографії М. Грушевського.

¹ Документ № 134 // “Істину встановлює суд історії”. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т. 1. Джерела. – К., 2004. – С. 453.

² Санцевич А. Інститут історії України НАН України. Історіографічний нарис. (До 60-річчя установи). – К., 1994. – С. 56.

³ Науковий архів Інституту історії України НАН України. (далі – НА ПУ НАНУ) – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 701. – Арк. 72.

⁴ Щоденникові нотатки // «Істину встановлює суд історії». – Т. 1. – С. 603.

⁵ Там само. – С. 624.

⁶ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 707. – Арк. 15.

⁷ Щоденникові нотатки. – С. 616.

⁸ Інститут рукописів Національної бібліотеки України (далі – ІР НБУ). – Ф. 349. – Спр. 1007.

⁹ Щоденникові нотатки. – С. 629.

¹⁰ Щоденникові нотатки. – С. 625–626.

¹¹ ІР НБУ. – Ф. 349. – Спр. 989, 1007.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (дали – ДАГО України). – Оп. 32. – Спр. 630. – Арк. 19.

¹³ Щоденникові нотатки. – С. 630.

¹⁴ Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції // Переяславська Рада 1654 р. (Історіографія та дослідження). – К., 2003. – С. 299–344.

¹⁵ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 917. – Арк. 6.

¹⁶ Шевченко Ф. Страницы украинско-молдавских связей второй половины XVII – первой половины XVIII в. // Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. – К., 1980. – С. 91–105; Його ж Українско-молдавские отношения в годы Освободительной войны 1648–1654 гг. // Там само. – С. 73–90; Його ж. Українско-молдавские связи в XIV – первой половине XVI в. // Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. – С. 46–57.

¹⁷ Щоденникові нотатки. – С. 635.

¹⁸ Там само. – С. 636.

¹⁹ Документ № 141 // “Істину встановлює суд історії”. – Т. 1. Джерела. – С. 459–460.

²⁰ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980 рр. – К., 1995. – С. 172.

²¹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 1331. – Арк. 28.

²² Колесник І. Федір Шевченко: наукова генеалогія українського радянського історика // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 185.

²³ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 1252. – Арк. 2; Спр. 1253. – Арк. 61; Спр. 1254. – Арк. 33.

²⁴ Апанович О. Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т. 1. Джерела. – К., – С. 105.

²⁵ Документ № 143 // “Істину встановлює суд історії”. – Т. 1. Джерела. – С. 461.

²⁶ Документ № 149 // “Істину встановлює суд історії”. – Т. 1. Джерела. – С. 468.

²⁷ Колесник І. Федір Шевченко: наукова генеалогія українського радянського історика. – С. 186.

²⁸ Санцевич А. Інститут історії України НАН України. Історіографічний нарис (до 60-річчя установи). – К., 1998. – С. 100.

- ²⁹ Санцевич А. Інститут історії України НАН України. – С. 102.
- ³⁰ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 1531. – Арк. 26.
- ³¹ Там само. – Спр. 1461. – Арк. 36.
- ³² Там само. – Спр. 1460. – Арк. 17.
- ³³ Репринцев В. Міжнародні зв'язки інституту історії АН УРСР // Український історичний журнал. – 1980. – № 5. – С. 156.
- ³⁴ У підготовці цього сюжету використані матеріали видання: Інститут історії України НАН України. – 1936–2006. – К., 2006. – С. 234–307.
- ³⁵ Санцевич А. Інститут історії України НАН України. – С. 103.
- ³⁶ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 1837. – Арк. 20.
- ³⁷ НА ПУ НАНУ. – Спр. 1867. – Арк. 2.
- ³⁸ Республіканської програми розвитку історичних дисциплін, поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР” // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 3–9; № 12. – С. 3–12.
- ³⁹ Санцевич А. Інститут історії України НАН України. – С. 114.
- ⁴⁰ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 2048. – Арк. 3.
- ⁴¹ Апанович О. Федір Павлович Шевченко. – С. 97.
- ⁴² Колесник І. Федір Шевченко: наукова генеалогія українського радянського історика. – С. 180.